

APUNTS SOBRE RAFEL ANDRADA, PRESUMPTE AUTOR DEL «SERMÓ DE LA INVENCIÓ DE LA CREU»

NOTES ON RAFEL ANDRADA, PRESUMPTIVE AUTHOR OF
«SERMÓ DE LA INVENCIÓ DE LA CREU»

JOAN GINER MONFORT
Pda. dels Miralbons 96, bústia 20
03740 Gata (la Marina Alta)
Tf.: 669 23 49 01
joanginerm@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5906-6010

Resum

El «Sermó de la invenció de la creu», atribuït a Rafel Andrada, ha suscitat interpretacions divergents entre els estudiosos, especialment sobre la finalitat, moralitzant o humorística. El fet de no conèixer res sobre la identitat del suposat autor ha afavorit aquests dubtes. L'article confirma l'existència de Rafel Andrada amb dades abundants que permeten conèixer la seua professió religiosa, detalls sobre la seua família o sobre la relació amb Dénia i Gata, els dos pobles que s'esmenten en el sermó. Tot i això, l'aparició d'un altre text torna a plantejar incògnites sobre qui l'ha posat per escrit i amb quina finalitat ho ha fet.

Paraules clau

sermó, Rafel Andrada, literatura popular, literatura religiosa, literatura catalana del segle XVII

Abstract

Researchers are divided on whether the purpose of the «Sermó de la invenció de la creu», attributed to Rafel Andrada, is moralistic or humorous. The lack of knowledge about the presumptive author's identity has only magnified these doubts. This paper confirms the existence of Rafel Andrada, his religious work, details about his family and his relationship with Dénia and Gata—the two towns named in the sermon. However, the discovery of yet another text reopens the mystery of who really wrote the sermon and what his intention was.

Key words

sermon, Rafel Andrada, popular literature, religious literature, 17th-century Catalan literature

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

El «Sermó de la invenció de la creu», atribuït a Rafel Andrada, és un text original que ha despertat l'interés dels estudiosos en els darrers segles. Va encapçalat pel títol següent: «Sermó de la invenció de la creu, predicat per Mn. Rafel Andrada, regint la cura de la parroquial de Gata en lo dia 3 de maig de l'any 1654», però, tot i això, ha inspirat teories variades sobre la possible autoria, la datació i la intencionalitat del text. Els factors que han provocat tantes interpretacions contradictòries són, d'una banda, el fet que no s'haja pogut documentar el seu presumpte autor, Rafel Andrada; i, d'una altra, la mescla d'aspectes seriosos i burlescs (lleugerament diferents en algunes versions) que genera una sensació inquietant en el lector, ja que es troba a mig camí entre un sermó amb un excés d'atacs a l'auditori i d'elements col·loquials i un altre burlesc fet a propòsit per fer riure.

A més, es tracta d'un dels pocs sermons valencians del XVII que s'han conservat escrits en català (vg. en FUSTER 1994: 195-203 i PITARCH 2001: 231-233 la tendència creixent a l'època a utilitzar el castellà a les trones), en un llenguatge col·loquial i alhora eclesiàstic, que alterna mots grollers amb llatinismes i lèxic especialitzat de la litúrgia. Això ha fet pensar que és l'única mostra que conservem dels sermons populars excessivament divertits, grotescs, que va prohibir el sínode diocesà de Tortosa de 1637 (PITARCH 2001: 305-306). Els estudiosos han assenyalat, també, que deu ser paregut als que va escriure fra Pere Esteve i Puig (1582-1658), frare franciscà contemporani del poble veí de Dénia que es va fer cèlebre com a predicador i com a personatge proper a les classes populars, però de qui no s'ha conservat cap sermó complet.

En aquest article faré un repàs de tot el que s'ha dit sobre aquest sermó, especialment sobre la intencionalitat i l'autoria. Tot seguit, demostraré l'existència de Rafel Andrada a partir d'un conjunt de documents referits a Gata i Dénia, les localitats on presumptament va predicar i on s'afirma en el text que treballava de rector. També mostraré alguns apunts sobre la seua vida que coincideixen amb les dades que dona el sermó sobre aquest personatge. Per acabar, presentaré un altre text atribuït al mateix autor que planteja enigmes nous.

2. EDICIONS DEL TEXT

L'excelsionalitat del text ha motivat que se n'hagen fet diverses còpies. Totes comencen esmentant el nom del presumpte autor, el títol del sermó, el lloc i la data en què es va predicar. Emili Casanova (1992: 421) n'anomena dues i en publica una completa i l'altra en forma de notes que arpleguen les diferències més importants amb la versió transcrita. La primera, datada paleogràficament i pel llenguatge utilitzat de la segona meitat del XVII o primers anys del XVIII (Biblioteca Serrano Morales de València, núm. 7.289), forma part «d'un lligam de sermons, posseït al segle XIX per Salvador Pasqual i Carsí, pare de Folls de l'Hospital de València, de 8 pàgines». L'altra, datada de mitjan XVIII (Biblioteca particular de Cipriano Moliner), forma part «d'un lligam amb l'obra *La infanta Tellina y el rey Matarot*, atribuïda al pare Mulet» i va ser publicada també, amb lectures deficientes, per l'*Almanaque de Las Provincias* de 1950 (MARQUÉS SEGARRA 1950: 93-95). Posteriorment Soler (2007: 269) n'edita una altra, propietat de la família Ferrer-Llinàs d'Albaida, que data d'al voltant de 1754, però no explicita com n'ha fet la datació. Lo Rat Penat, en el *Calendari llemosí corresponent al any de 1877*, en va publicar una versió molt pareguda a la de Casanova però amb un final un poc més extens i hilarant. En nota a peu de pàgina s'indica que va facilitar aquest text «lo jove é inspirat poeta En Francesch T. Vives Liern, lo qual es molta l'afició que ne té a conservarne estes coses». El transcriptor la data per la cal·ligrafia de mitjan XVIII. En total, compte cinc versions publicades que corresponen a quatre texts originals diferents, cosa que evidencia com se'n van fer diverses còpies al llarg dels segles XVII- XVIII, posteriorment publicades des de final del XIX fins a l'actualitat. L'acarament dels quatre texts fa pensar que el que transcriu Casanova és anterior a la resta, que corregeixen de forma divergent els errors d'aquest i en modernitzen formes lingüístiques; aquest, alhora, presuposa un text anterior del qual fa males lectures («sehua» per «sombra»), que també corregeixen de formes variades els altres.

3. TEORIES SOBRE L'AUTORIA

Tot i que hem vist que el sermó està encapçalat per una referència clara a un autor, una data concreta i un lloc de predicació, cap estudi ha considerat que això poguera ser una referència real i no part d'una ficció que abraçara tota l'obra com a sermó satíric.

Marqués Segarra (1950) l'atribueix al pare Mulet «en atención a la semejanza de estilo, que guarda el Sermó con otras obras de este dominico, todas ellas festivas y satíricas», també perquè en el volum en què té copiat el sermó hi ha *La infanta Tellina i el rei Matarot* del pare Mulet. Bellveser (1989: 26), en nota a peu de pàgina, afirma que ha consultat el manuscrit que va publicar Marqués Segarra i no qüestiona aquesta hipòtesi d'autoria. Casanova (1992: 421, 425), això no obstant, descarta aquesta teoria, perquè no compta amb cap prova més enllà de la semblança d'estils: opta per presentar el sermó com a obra d'autor anònim tot i que en planteja reserves, ja que el cognom, la llengua del text i l'existència d'uns hereus de mossén Rafel Andrada a Dénia en 1705 podrien avalar l'autoria de Rafel Andrada:

Tot i això, que no hàgem trobat fins ara cap Rafel Andrada com a rector, vicari o beneficiat de Dénia o Gata, ni coneguem cap sermonejador d'aqueix nom ens fa ajornar la decisió sobre l'autoria: tant pot ser, doncs, un predicador d'eixe nom desconegut fins ara, com altre que usa un pseudònim o atribueix el sermó a un Andrada, suposadament capellà a fi d'aconseguir una major eficàcia burlesca (CASANOVA 1992: 421)

Soler (2007: 99-100) fa un repàs a la família dels Andrada i comença a desgranar el procés de 1652 que analitzaré més avall; fins i tot anomena la partida de naixement de Rafel Andrada que consulten els excursionistes de Lo Rat Penat. Ara bé, posteriorment afirma que:

la data [del sermó] no es correspon amb l'existència de cap rector Andrada. Tampoc no hi hagué cap rector de Gata de llinatge Andrada. Es tracta, en realitat —i com més avall veurem— d'un capellà del segle XVIII, de llinatge Andrada i fill de Gata, però que tampoc no s'anomenava Rafel (SOLER 2007: 100)

Pàgines més avant, concreta:

la burgesia i el clergat d'Albaida, en el segle XVIII, eren afeccionats als escrits burlescos en valencià. Destaca en això sobretot mossén Bertomeu Tormo, capellà i germà del bisbe d'Oriola. El manuscrit de Gata aparegué en un plec de papers juntament amb el manuscrit de 'La gatomaquia valenciana' de Tormo. Potser siga seu també aquest sermó, que no data del 1654, sinó molt probablement de 1754, i és una burla de la manera tancada i arcaica —pròpia del segle passat— que tenien de parlar els de Gata; sobretot mossén Francesc Andrada (1696-1768), canonge 'gatero' de la Seu de València (SOLER 2007: 269)

Al contrari que Casanova, no justifica en què es basa la datació que fa del sermó ni dona cap prova de la hipòtesi sobre l'autoria més enllà de dues suposicions no contrastades: que el manuscrit que ell transcriu degué pertànyer a Bertomeu Tormo i que aquest autor i Francesc-Esteve Andrada es podrien haver conegut a la Seu de València com a eclesiàstics, cosa que no necessàriament comporta l'autoria que proposa:

Aquest últim capellà [Francesc-Esteve Andrada Mulet], al nostre parer, deu ser el 'rector de Gata' fictici, mossén Rafel Andrada, que inspirà un cèlebre sermó satíric [...] un manuscrit de la qual [obra] hem localitzat nosaltres a Albaida, juntament amb uns papers que degueren ser de Bertomeu Albert [*sic*, per Tormo]. Aquest capellà albaidí, beneficiat de la Seu, escriptor de textos humorístics en valencià, i amic segurament de mossén Andrada, podia haver sigut perfectament autor d'aquell anònim sermó de Gata (circa 1754) (SOLER 2007: 115)

Sorprenentment, no hi ha res en el sermó que es puga interpretar com a burla del valencià gater, que tot just començava a configurar-se com el coneixem en l'actualitat amb l'arribada de valencians i mallorquins (vg. GINER 2014). L'acarament del text del XVII que edita Casanova i que data paleogràficament amb la versió del XVIII que anota en l'apartat crític, la publicada per Lo Rat Penat i la de Soler, fa pensar que aquesta última és posterior a les altres, ja que elimina i afig fragments que en la resta es mantenen inalterats. Soler (2007: 115) no té en compte la datació feta prèviament per Casanova i, a més, necessita explicar, per defensar una datació tardana, la inclusió «d'alguns arca-

ismes artificiosos per a crear sensació d'antiguitat en el lector, o per a 'riure's' del llenguatge arcaïtzant, mallorquí i gater».

Pitarch (2001: 312) també desconfia de l'existència de mossén Andrada: «com a mostra del gènere comptem amb l'exemple del tal mossèn Andrada, i prou. Un nom, val a dir-ho que bé podria ser un pseudònim i, en tot cas, no ajuda gens a identificar-ne l'autor, del qual absolutament tot ens és desconegut». També Martines (2012: 218) desconfia de la datació i de l'autoria: «el sermó que va predicar un tal mossén Andrade a Gata de Gorgos; duu data de 1654, encara que deu ser posterior (potser ja del segle XVIII). És un text viu i directe, farcit d'expressions del llenguatge popular».

4. LA INTERPRETACIÓ DEL SERMÓ

Els dubtes sobre l'autoria i la finalitat del sermó han anat de la mà: la possibilitat que haja existit un Rafel Andrada predicador ha afavorit la hipòtesi d'un sermó real amb un excés d'elements populars; mentre que la suposició que el nom pot ser un pseudònim ha acompanyat la teoria d'un sermó fictici i humorístic. Ja ho hem vist més amunt en la cita de Casanova, que a continuació del fragment transcrit abans afig: «Tanmateix, vull apressar-me a indicar que l'atmosfera de l'obra i la llengua no estan lluny de les obres del pare Esteve ni de la tradició satírica i oratòria del segle» (CASANOVA 1992: 424). I poc més avant:

el tema i el to que poden xocar a primera vista en boca d'un capellà, són normals a l'època. La intercalació de troços grollers i escatològics en la predicació en valencià a fi de captar l'atenció del personal analfabet i poc preocupat pels matisos morals o religiosos es veu en tots els predicadors populars del moment com en els dominics Soler i Mulet (CASANOVA 1992: 424)

Pitarch (2001: 305-306, 309-310) segueix aquesta mateixa teoria. De fet, identifica aquest sermó com a únic model conservat de la tendència prohibida per un sínode diocesà de Tortosa de 1637:

hem detectat l'existència de l'abús que fan dels seus sermons els predicadors, tant seculars com regulars, sobretot a la fi de la quaresma i justament al sermó del dia de pasqua de Resurrecció, un abús consistent a llançar-hi expressions divertides i grotesques per tal de fer riure els assistents, tot incitant-los a cridar a dins l'església. Prohibim, doncs, aquesta mena d'actuacions sota pena d'excomunicació i ordenem als rectors, sota la mateixa pena, que no permeten tal abús (PITARCH 2001: 305-306)

Tot i això, manifesta certes reserves sobre la possibilitat que siga un sermó real:

el seu autor, real o anònim, que al text publicat es fa anomenar «Mn. Rafel Andrada», què devia pretendre?: redactar una peça satírica, clarament profana, o més aviat, hi feia emergir tot un corrent de predicació pregonament popular, feta des d'uns criteris radicalment oposats a la predicació de gala? (PITARCH 2001: 306)

Pitarch, també deixa constància de la semblança que hi devia haver entre l'estil d'aquest sermó i els del pare Pere, dels quals no es conserva res més que diversos fragments (ESTEVE 2005: 85-96).

Va en la mateixa línia l'aportació que fan Prats *et al.* (1999: 592), que s'hi refereixen com a un sermó anònim «entre la oratoria popular y la literatura satiricoburlesca»; i Valsalobre & Rossich (2008: 66-67): «és una sàtira d'un personatge real? És una paròdia d'un sermó? En tot cas, segur que no deu ser gaire distint d'un sermó real dels del tipus més popular de l'època».

Soler (2007: 99-100, 269), com hem vist, creu que l'autor és «mosén Bertomeu Tormo, capellà i germà del bisbe d'Oriola», que hi fa una burla del parlar gater.

5. DADES SOBRE LA VIDA DE RAFEL ANDRADA I SOBRE LA SEUA FAMÍLIA

Un dels fets que ha complicat la identificació de Rafel Andrada ha sigut la destrucció de l'arxiu parroquial de Gata durant la guerra civil:

no s'hi conserva cap document referit al segle XVII. Ara bé, a través d'unes altres fonts he pogut documentar el personatge, la seua relació amb Gata i amb Dénia i el fet que era clergue, entre altres. Tot encaixa, com veurem, amb les referències que ofereix el sermó sobre la vida de Rafel Andrada.

L'atzar ha fet que coneguem l'existència de la seua partida de naixement. Ja hem vist que es va editar una versió del *Sermó de la invenció de la creu* en el *Calendari Llemosí* de 1877 de Lo Rat Penat. Segurament per això el coneixien els excursionistes d'aquesta societat que van visitar Gata en 1897 (vg. CODINA 1991: 30 i ROCA 2011: 441): en la ressenya que van publicar d'aquesta eixida afirmaven que «vimos la partida de bautismo de Mosén Rafael Andrada, llamado el “cura de Gata”, tan popular y famoso por su conocido sermón». Aquesta partida es deu haver perdut amb la destrucció dels registres parroquials de Gata. Sí que s'ha conservat, però, en l'arxiu parroquial de Dénia (*Quinke libri* de 1700-1712, f. 178r), la seua partida de defunció. En el marge ja consta «Mo[ssén] Rafael Andrada» i en el text: «dilluns a vint-y-sis de juliol de l'any mil set-sents sotarraren en lo vas del reverent clero a M^o[ssén] Rafael de Andrada, pre[vere] beneficiat en esta iglésia». Cinc anys després es documenta en el llibre de la peita de 1705 una referència als «herederos de Mossén Raphel Andrada» censats a Dénia a què referia Casanova (1992: 424; vg. IVARS 1995: 134), esment que aquest filòleg no donava com a fiable perquè era l'única referència que es coneixia de l'existència d'aquest religiós.

Diversos documents ajuden a corroborar que Andrada era clergue beneficiat a l'església parroquial de Dénia, com s'afirma en el sermó. Roc Chabàs (1886: 102) en va deixar constància en un apartat d'efemèrides a *El Archivo, Revista literaria semanal*: «Día 1. Agosto 1645. Mosén Rafael Andrada, (el célebre Mosen Rafel de Gata) toma posesión del Beneficio de San Pedro en esta Parroquia». Efectivament, ho confirmaven els llibres de les visites parroquials de l'església de Dénia (Arxiu Parroquial i Municipal de Dénia). El de 1648 (f. 60v-61r), en l'apartat de «capítulos de St. Pedro Apóstol», apareix «mosén Rafael Andrada, clérigo» com a beneficiat d'aquesta església: «possehe de presente dicho beneficcio mossén

Rafael Andrada, clérigo tonsurado por la fin y muerte de Mosén Luis Palmir, presbítero, y como consta con colación dada por el ordinario de Valencia en veinte y ocho días del mes de julio del año mil seyscientos cuarenta y cinco». En l'anotació corresponent del llibre de 1654 (f. 19v), any de la presumpta predicació del sermó, continua figurant amb el mateix benefici: «Mos. Raphael Andrada. San Pedro y en su capilla [...] Possee de presente dicho beneficio [de la capella de sant Pere] Mos. Rafael Andrada, clérigo tonsurado natural del lugar de Gata». Continuem trobant-lo en els llibres de visita de 1663 (f. 33v: «Mosén Raphael Andrada, diácono, natural del lugar de Gata»), 1667 (f. 52v: «mossén Rafael Andrada, presbytero natural de la presente ciudad de Dénia»), 1671 (f. 59r-59v), 1676 (f. 52v-53r), 1687 (f. 118r-119v) i 1699 (f. 62v-63r), en els quatre últims com a prevere.

La resta de dades biogràfiques que he trobat procedeixen de l'Arxiu de Diputació Provincial de València (ADPV), del fons de la Duquesa d'Almodóvar, que conserva la documentació senyorial dels Íxer i dels seus successors referida a Gata.

Gata era un lloc de moriscs fins a 1609 (vg. GINER 2014). Sorprenentment els Andrada ja s'hi documenten amb anterioritat a l'expulsió dels moriscs i la repoblació posterior amb cristians: en un document de 1603 («Sindicat fet y fermat per la universitat del lloch de Gata e Miquel Chapollet», ADPV, sign. e.2.6, caixa 1, f. 5r) apareixen com a testimonis «Franciscus de Andrada et Bartholomeus Cruañes, agricole loci de Gata habit[at]ores». En una «informació de testimonis» del mateix any (sign. e.2.4, llibre 38, f. 137r) es pren declaració a «Francisco Andrada, donzell, vehí del lloch de Gata, testimoni», arran d'uns conflictes ocorreguts durant el consell general de Gata: «lo dit procurador general manà ajuntar tot lo dit concell general dins de casa del señor del dit e present lloch de Gata [...]. Ell, dit testimoni, estava també en dit conçell per aver-lo cridat lo dit procurador general». Quan acaba la seua declaració, la signa.

En un altre document de 1607 (ADPV, sign. e.2.4, llibre 38, f. 134r) es pren declaració a «Dionís de Andrada, habitador del lloch de Gata, de eda[t que di]x ésser de vint-y-huit anys, poch més o menys, testimoni», sobre l'assassinat d'una morisca jove presumptament a

mans dels acompanyants del procurador general de Dénia. Al final de la declaració, «feu lo senyal de la sancta creu» per no saber escriure. Francesc Andrada és el pare de Rafel Andrada i Dionís, germà de Francesc.

En el capbreu de Gata de 1635 (ADPV, sign. e.2.4, llibre 44, f. 23v-28v; hi ha una còpia anterior conservada a l'Arxiu municipal de Xaló, f. 118r-120v) només declara que hi té propietats un membre de la família, Joan Enric, germà de Francesc i Dionís, que en posseïa un bon nombre i va fer una declaració diferent de les dels altres gaters: hi esmentava topònims de procedència àrab que no es documenten en lloc més del capbreu ni en altres documents del XVII o posteriors (Asnep, Montojet/Mantojet, Amer, Museila), terres que havien pertangut a moriscs («corral que solia ser de Fulfel, moro», f. 25v) i donacions anteriors a 1609, cosa que en el manuscrit de l'arxiu de Xaló apareix barrada i en el document de l'arxiu de Diputació de València no s'ha copiat: «Pertangué-li ab declaració de successió ab intestat feta per lo justícia del lloch de Gata en lo any 1595 ab la qual ell, dit confessant, Francisco Andrada, y Dionís Andrada, germans, se partiren la hasienda equis partibus et portionibus» (f. 118v). En aquest document se l'anomena com a «Joan Andrada, llaurador».

Sorprenentment, cap Andrada és present en les cartes de poblament de 1611 ni de 1645 (ADPV, sign. e.4.1, caixa 11 i e.4.1, caixa 9; Arxiu del Regne de València, Manaments i Empars de l'any 1690, mà 23, f. 1r-9v; Arxiu del Regne de València, signatura 2493, full solt). Tot plegat mostra que van ser una família afavorida pels senyors, com confirmaré més avall, i que assumien responsabilitats com a cristians que vivien en un lloc de moriscs. En aquest sentit van les referències anteriors a «donzells» (que alternen amb altres de «llauradors») o les que trobem en un document del 29 de setembre de 1679 («Possessions de la Baronia de Xaló y Llíber y lugar de Gata preses per Don Joseph Escrivà de Yxar per a después dels dies del egregi conde de la Alcúdia, son pare», ADPV, sign. e.2.6, caixa 1) que esmenta «Antoni Andrada, generós» i «Luís Andrada, generós».

Amb diferència, el document que més informació aporta sobre els Andrada i sobre Rafel és el procés titulat «La condesa de la Fera, señora de Xaló y Gata c[ontr]a Joan Batiste y Blay Andrada» (sign.

e.4.1, caixa 9). Aquests dos germans actuen en nom de les viudes de Francesc Andrada i Joan Enric Andrada i dels seus fills mascles (inclòs Rafel) per tal de no complir les obligacions pròpies dels llauradors (pagar impostos i taxes i ocupar càrrecs de govern, entre altres). Addueixen, per tal de no fer-ho, que són cavallers i descendents de cavallers. El procurador de la comtessa Jerònima d'Íxer, Montagut i Escrivà, comtessa de la Fera, senyora de Gata, en canvi, vol demostrar que són llauradors i que no tenen privilegis. Aquest procés aporta informació abundant sobre la família, ja que necessiten recórrer tres generacions arrere per provar que són cavallers, i han d'anomenar tots els Andrada de la generació de Rafel i les viudes dels seus pares, perquè pretenen que l'exempció afecte a tots. El procés comença el 26 de gener de 1652 (f. 2r-2v):

lo dit supplicant y principals de aquell y tots los seus són militars, y com a tals gosen de totes les preheminiències y prerogatives de què semblants militars y persones generoses gosen en lo present Regne segons furs y privilegis de aquell, conforme així fonch declarat en favor de Joan de Andrada, avi de dits supplicants y demés sos germans, ab Real Sentència eo declaració publicada per Francés Pau Abreus, escrivà de manament, en tretse de nohembre mil cinch-cents huitanta-dos, no obstant lo qual, lo procurador general del Marquesat de Dénia, en la ciutat de Dénia, y els justícia y jurats del lloch de Gata y els que estan per los señors de dits pobles, respectivament, volen fer contribuir a dit supplicant y sos principals en pagar taches, guardes y altres imposicions que se acostumen possar en dits llochs, de les quals estan exempts los militars y cavallers

Per aconseguir el seu objectiu, els Andrada presenten tres documents (f. 6r-7r). El primer (f. 7r-11v) és una sentència del Reial Consell Criminal de 1582 en què es reconeix, després de rebre unes cartes del regne de Castella, que Joan d'Andrada, de Dénia, fill de Joan de Gómez d'Andrada (i avi de Rafel), després de ser acusat de l'assassinat d'un morisc de Pedreguer, «fonch tractat com a persona militar, declarant que no havia pogut estar denunciat davant lo Marqués de Dénia, de ahon era veyh y natural lo dit Andrada, sinó davant los officials reals» (f. 6r-6v), ja que Joan d'Andrada i Joan Gómez,

naturals de la vila de Burguillos, del Regne de Castella, y que per sentències reals dades y promulgades així en la Real Audiència de la ciutat y present Regne de València com també en la Real Cancelleria dels Hijos de Algo de la ciutat de Granada, fonch sentenciat y declarat que lo dit Joan de Andrada, pare dels dits Francisco y Joan Enrrich de Andrada, agüelo de dits comparents, era ydalgo y cavaller y que com a tal gosava dels privilegis y immunitats y excemcions que los ydalgos dels Regnes de Castella tenen y gozen (f. 21r)

El segon document, de 1628 (f. 12r-20r), prova que aquest Joan d'Andrada, l'avi de Rafel, va contraure matrimoni amb Àngela d'Íxer i va tindre tres fills legítims (Francesc, Joan Enric i Dionís). Donen fe d'això diversos testimonis en una declaració en què també afirmen que Joan d'Andrada «fue el mesmo en favor del qual se dió la sentencia Real de ydalguía en la Audiencia de la ciudad de Valencia». Hi declaren quatre persones, dos de Xàbia i dos de Dénia, totes les quals identifiquen els Andrada com a gaters i donen fe que «Joan de Andrada, padre del dicho Joan Enrique de Andrada, el qual, siendo vayle y procurador general en el dicho lugar de Gata, contractó de matrimonio en fas de Santa madre yglesia y casó con Àngela d'Íxer» (f. 14v) i que d'aquest matrimoni descendeixen els tres fills. Segons Soler (2007: 99) Àngela és filla del comanador d'Íxer, és a dir, era la senyora de Rafelbunyol i filla de Gonçal d'Íxer i d'Isabel de Vera, que també eren pares de Gaspar (senyor de Gata), Joan (de Xaló), Elionor (de Gilet) i Jerònima (d'Alaquàs; vg. ADPV, sign. e.2.1, llibre 4, f. 195r). Si això és cert, explicaria l'arribada dels Andrada a Gata i els privilegis de què gaudien a final del XVI i principi del XVII.

El tercer document (f. 20r-27r) és la declaració feta en 1652 davant el justícia de Xàbia per tots els fills de Francesc (Joan Batiste, Blai i Antoni, fills d'Isabel Anna Bolufer de Xàbia, primera esposa de Francesc; Rafel i Gregori, fills d'Anna Palmir de Dénia, segona muller), identificats com a «cavallers, germans, naturals y oriündos de la vila de Xàbea y al present habitants del lloch de Gata», per tal de «verificar y provar que són fills legítims y naturals de Francisco Andrada, quondam cavaller», tant en primeres noces com en segones. Destaquen que un dels fills de Francesc, «Francisco Andrada», «morí servint a sa magestat en les parts de Itàlia». Demanen de nou que «sia

rebuda una sumària informació de testimonis» amb la qual es verifica aquesta descendència. Els tres que hi declaren, tots de Xàbia, informen que Anna Palmir era natural de Dènia, que els fills majors d'aquest matrimoni (entre els quals Rafel) eren nascuts a Xàbia «y per haver ohit dir que los dits cònjuges después que se n'anaren a viure al lloch de Gata han tengut y procreat en dit lloch a la dita Vicenta Andrada», germana menuda de Rafel.

El procurador de la comtessa de la Fera s'oposa a les pretensions exposades pels Andrada, tant pel contingut («té [...] la principal pasífica possessió de tractar-los com a vasalls de aquella sens excepció alguna») com per la forma («la declaració que es presenta *sub litera B.* es pot tenir consideració alguna, per estar com està aquella en llengua castellana y no conforme a l'estil y plàtica del present Regne»).

En febrer de 1652 els Andrada nomenen Joan Batiste Queito procurador de la seua causa. En aquest document s'enumeren tots els Andrada i només en un s'indica la professió: «Raphaelis Andrada, clerici». Sebastià Borrull, procurador de la comtessa de la Fera, respon a tot allò plantejat pels presumptes cavallers:

la real provisió en què es funda la part no declara *formiter* la milícia que pretén [...], per lo que los dits Andrades no gosen dels privilegis y excepcions que gosen tots los militars, ni són tractats ni reputats com a tals, ans bé són pechers y los han tractat com a plebeyos y en esta possessió està la dita condesa segons la ferma de dret que té allegada, a la qual en manera alguna satisfà (f. 30r-30v)

Tot seguit demana prendre declaració a testimonis per provar que:

Batiste Andrada, Antoni Andrada, Vicent Andrada y tots los demás Andrades que viuen y habiten, han vixcut y habitat en lo lloch de Gata, se han tractat y tracten com a llauradors que són, y sempre se han tengut y reputat per tals, y aquells han tengut y regit officis públichs de dit lloch com són los de justícia, jurat y altres, de la mateixa manera que els han servit y serveixen tots los demás vehiuns del dit lloch y així és ver (f. 32v-33r)

També per demostrar, entre molts altres, que sempre han pagat «taches y càrrechs vehiunals que han pagat y paguen tots los demás vehiuns

y llauradors de dit lloch sens que aquells se hajen eximit enjamés» i que

los dits Andrades y, en particular, Antoni, Batiste, Vicent y demás sos germans, no solament han treballat y treballen de llauradors fent fahena de ses mans en ses terres pròpies, sinó que se han llogat y lloguen a jornal per a qualsevol fahena de llaurador, y han treballat y treballen en terres de altri de la mateixa manera que tots los demás llauradors de dit lloch de Gata (f. 33r)

La declaració de testimonis sol·licitada es fa amb veïns de Gata el cinc de maig de 1654 (f. 40r-57v). Tots declaren que Joan Enric Andrada, oncle de Rafel, morí el 1649 a Gata i els seus set fills han viscut i viuen a Gata; que

Francisco Andrada, lo qual vingué de la vila de Xàbea, ahon habitava, haurà díhuit anys poch més o menys, a habitar al present lloch de Gata, y morí en lo present lloch en lo mes de juliol de l'any mil sis-cents quaranta-y-nou [...] deixà set fills, ço és, cinch hòmens y dos dones, que són Batiste Andrada, Blay Andrada, Antoni Andrada, Rafel Andrada, y Gregori Andrada, y Anna Andrada y Vicenta Andrada, tots los quals ha conegut y coneix, ço és, los cinch hòmens y la una dona, des de lo dia que vingué de dita vila de Xàbea, als quals portà de dita vila, fins huy, y a la altra dona, que és Vicenta Andrada, des de lo dia que naixqué fins huy [...] y tots los damunt dits, nomenats, excepto los dits Joan Enrich Andrada y Francisco Andrada, al present, en lo dia de huy, vihen, estan y habiten en lo present lloch de Gata (f. 42r-42v)

Les declaracions són contundents: els veïns afirmen que es desconeix «que los dits Andrades sien persones generoses més de haver-ho sentit dir a ells propis» i, a més, que són una família que ha ocupat diversos càrrecs locals (justícia, jurat, conseller, alfarrassador, mustassaf), que paguen taxes com tots, que tenen ramat, viuen i visten com la resta de llauradors gaters («es tracten aquells com a llauradors, així en vestir com en calsar y en totes les fahenes») i realitzen les mateixes activitats agrícoles que aquests («treballar en ses heretats y traure fem, fer cordes, llata, y tot lo demás que los demás llauradors vehiins del present lloch solen y acostumen fer», «s'han llogat en atri» per «podar,

batre y xercolar», etc.). Anomena, entre altres, Francesc Andrada, pare de Rafel, i Gregori Andrada, germà:

dix que és ver que Joan Enrrich Andrada tenia bestiar cabriu y llanar y també Francisco Andrada, germà de aquell, y bestiar de serda, lo qual bestiar, així llanar com de serda y cabriu, ha vist guardar al dit Francisco Andrada y a sos fills, y lo dit Francisco tingué bestiar llanar fins a que morí y, entonces, lo guardava Gregori Andrada, son fill, y també ha vist que en los anys mil sis-cents trenta-set, trenta-huit y trenta-nou lo dit Francisco Andrada fonch arrendador y tingué arrendat lo forn del present lloch de Gata y los fills de aquell tiraven lleña y el palejaven y servien a la boca del forn (f. 55v)

Curiosament, en cap de les declaracions s'anomena Rafel Andrada, tot i que és un dels membres que reclamen els privilegis: no ix com a exemple de persona que paga impostos, que treballa al forn, que es lloga per a altri, etc. Sí que s'anomena el seu germà Gregori, que hi té propietats, no és casat i a qui diversos gaters declaren haver vist guardant el bestiar.

A partir d'aquesta declaració podem endevinar que Rafel Andrada i Palmir va nàixer a Xàbia abans de 1636 (desconec per què hi havia còpia de la seua partida de naixement a l'església de Gata). Per l'arxiu parroquial de Dénia (QL 1623-1632, f. 153v) sabem, a més, que el matrimoni entre els seus pares, Francesc Andrada i Anna Palmir, es va contraure el dos de desembre de 1625, cosa que situa el naixement de Rafel entre 1626 i 1636. En el registre de matrimonis figura «Francés de Andrada, generós, habitador en la vila de Xàbea, viudo». En tot el procés judicial, Rafel és anomenat en primer lloc entre els germans del segon matrimoni de Francesc, cosa que podria significar que fora el major.

6. UN ALTRE TEXT ATRIBUÏT A RAFEL ANDRADA I MÉS INCÒGNITES

Obtinc, a través d'un gater, un text mecanografiat en un foli (33,5 × 22 cm, marca d'aigua de *Papelera española* que evidencia que el paper era

la meitat dreta del foli complet) encapçalat pel títol «Anèc-dotes que se contenen de Mosén Rafel Andrada de Gata rehentand aquella parròquia el añ 1650». Segons el propietari del full, el seu avi, treballador de l'ajuntament de Gata, el va trobar quan es va destruir l'arxiu parroquial o consistorial, ja que els documents anaven pel carrer. Efectivament, el paper deu tindre unes quantes dècades. La transcripció és prou defectuosa.¹ Només em consta que s'ha publicat un fragment d'aquest text, intercalat en un conte d'Eugeni-Adolf Monjo inspirat en Rafel Andrada (MONJO 2010: 52). Aquest autor tenia una fotocòpia del text que he descrit.

De nou, la data que figura en el títol encaixa amb la biografia de Rafel i el text manté el to popular del sermó que se li atribueix. Ja consta en l'encapçalament que es tracta d'un anecdotari: són fragments de sermons intercalats amb unes altres parts en què apareix una veu narrativa que explica els fets ocorreguts entre predicació i predicació. El transcripció com l'he arreglat però ajustant l'accentuació, l'ús de majúscules, la separació de paraules (són meus els apòstrofs, cometes, guionets i punts volats) i la puntuació.

Sermó del dia del chuí

Fills meus: Vindrà el dia del chuí, dia en què nos reunirem tots els hòmens y dones, chics y chiques, en un punt que se diu el vall de Josafat, y allí el nostre Señor obrirà el seu tribunal y nos chusgarà a tots, y arribarà a mi y em dirà: «Mosén Rafel»... «Mosén Rafel»... «Mosén Rafel»... Yo callaré com un puto, però al fi em dirà: «Mosén Rafel de Gata» y yo diré: «Merda! que ya m'as trobat».

Com que em farà anar en la seua presència y em dirà: «Done'm cònter de aquelles cabretes que yo vas posar en ton poder allà en Gata». Y yo diré: «Cabretes!... Cabrons... Cabrons... y bons cabrons...».

Pràctica de un dumenche

Anem!... Tres coses tinch que dir-os: La primera, la sabeu vosa-

1. Corregisc en el text els errors de picatge següents: «en dirà» per «em dirà», «al fi em durà» per «al fi em dirà», «el de Gata» per «els de Gata», «al sensillés» per «la sensillés», «absolué» per «absolgué», «tost els que» per «tots els que», «fe» per «feu» i «contra ami» per «contra mi». Segurament en el moment de mecanografiat es van produir més errors de transcripció, com «le» per «li», entre altres.

tros y yo no, la segon la sé yo y vosotros no y la tersera ni vosotros ni yo. La que sabeu vosotros y yo no, és: els drets que em lleveu de les primísies. La que yo sé y vosotros no són els cabrons que y'a en el poble y la que no sabeu vosotros ni yo, és: la doctrina cristiana.

En vista de este sermonet y atres coses, els de Gata li feren una representació al señor arzobispo; y este el cridà a València, y al vore la sensillés y candor, l'absolgué; però li llevà la llicència de confesar dones, le manà que demanara perdó a tots els que·via agraviat y le regalà algunes cosetes, entre atres una camisa.

Arribà a Gata y vingut el dumenche es digué la misa machor, y en ella es feu una pràctica y es digué:

Anem... esperàveu vosotros aver fet una gran cosa, avent fet una representació contra mi al señor arzobispo; pués sapieu que el Señor Arzobispo eu a fet molt bé en mi y no m'a fet ningun càrrech, m'a regalat moltes coses y també m'a regalat una camisa, y si no eu voleu creure ara la voreu.

En seguida se alsà les vestidures sagraes, es desbrochà, es treu el faldó de la camisa y la mostra a tots dient: «Esta és la camisa regalada».

Y en seguida diu: també m'a manat el señor arzobispo que demane perdó a tots los que hacha agraviat y axí vos dic que aquell que siga cabró ara en exir de misa que s'aspere a la porta de la iglésia que li vullc demanar perdó.

Ningú s'esperà.

És un fet que el Rafel Andrada a qui s'atribueixen els dos texts va existir en la data indicada i que aleshores ja era beneficiat a l'església de Dénia. Hi ha algunes semblances entre els dos texts: estructuralment, la presència dels títols i la informació que contenen; estilísticament, les paraules malsonants i lèxic eclesiàstic, si bé és mínim en l'anecdolari. El final de l'anecdolari és quasi idèntic al de la versió del sermó publicada per Lo Rat Penat.

Ara bé, l'aparició del text mecanografiat planteja incògnites noves: hi ha més texts que s'atribueixen a Rafel Andrada? D'on es va copiar en el moment de ser mecanografiat? Hi ha alguna còpia del XVII o XVIII d'aquest text? Són texts contemporanis i del mateix autor? Si donem plena fiabilitat al text mecanografiat com a text del mateix autor i del mateix moment que el sermó, hauríem de pensar en la hilaritat com a factor pel qual el sermó i l'anecdolari van meréixer ser es-

crits. Sorpren l'existència d'un narrador extern que es refereix a Rafel Andrada en tercera persona, de forma burlesca, i dona un fil narratiu als fragments en estil directe de presumptes sermons grotescs. Això diferencia aquest text transcrit (en realitat sembla un fragment d'un sermó i un text narratiu amb trossos d'uns altres dos sermons) dels fragments conservats de sermons del Pare Pere, molt més seriosos, treballats i menys vulgars.

Lingüísticament, el text nou presenta algunes característiques arcaiques (*tinch*, pronoms *nos* i *os*) al costat d'unes altres posteriors a les de l'altre sermó atribuït a Andrada (*vosatros*, ús sistemàtic de <ch> per representar [dʒ] tret del mot *Josafat*, formes d'imperfet de subjuntiu només en *-ara*, *vore*, sufixos *-em*, *-eu* i no *-am*, *-au* en *lleveu* i *anem*). Hi ha alguna marca també del valencià de la Marina, com ara el present «treu» amb una *e* tònica i no una *a* i l'elisió de la *a*-àtona inicial en contacte amb *-e* àtona final («que·via», vg. GINER 2018 i BELTRAN 2011).

Ni en aquest text ni en el sermó no hi ha marques lingüístiques que es puguen identificar amb les peculiaritats actuals del parlar gater i siguem alhora diferents del valencià general (també són escasses, a pesar de l'afirmació d'Abel Soler, en l'altre sermó conservat). L'explicació l'hauríem de trobar en el fet que el parlar local, com el coneixem, tot just s'estava formant amb l'arribada de valencians, mallorquins i eivissencs (els illencs arriben majoritàriament després de 1620, vg. GINER 2014). A més, Rafel Andrada és un descendent de valencians i, segurament, la hibridació de parlars que ha donat lloc a bona part de les característiques del parlar gater es va assentar en les generacions següents. Cal no oblidar, però, quant a l'anàlisi lingüística del text anterior, que ha sigut modificat, com hem vist, en el procés de mecanografiat.

7. CONCLUSIONS

1. Rafel Andrada va ser clergue beneficiat a l'església de Dénia, rebia el càrrec de mossén, tenia un germà que feia faenes agrícoles i va viure en primer lloc a Gata i posteriorment a Dénia. Són les dades que reflecteix el sermó sobre la vida d'aquest personatge i són totes certes. Amb això,

prove que Rafel Andrada va existir, cosa que havien posat en dubte tots els estudis anteriors, i que les referències del sermó a la vida de Rafel coincideixen amb el que testimonien els documents del XVII.

2. Aquestes dades ajuden a interpretar el sermó, ja que descartem el pseudònim i el nom inventat. Fan referència a un personatge real i tot fa pensar que la predicació va poder existir. El que queda per resoldre és si va ser ell mateix qui va escriure per primera volta el sermó i l'anecdolari o algú que els va recrear per immortalitzar-los.

3. La família Andrada va tindre alguns privilegis que devien conservar en la primera i segona generació arribades a Gata (Joan Andrada, Francesc Andrada, Dionís Andrada, Joan Enric Andrada). Prova d'això són el càrrec de batle i procurador general de Gata, el fet que visqueren en un poble de moriscs, l'absència de la família en les cartes de població de 1611 i 1645, les possessions nombroses que tenien, les concessions de la gestió de forn i altres o els càrrecs que van ocupar. Sembla que la clau que explica l'arribada dels Andrada a Gata fou Àngela d'Íxer, possiblement germana del senyor de Gata d'aleshores. La tercera generació, de la qual formava part Rafel Andrada, era una més de llauradors del poble, però van intentar reclamar uns privilegis perduts. Rafel Andrada sembla que va ser l'únic (amb el Francesc Andrada mort «servint a sa magestat») dels de la seua parentela que va trencar d'alguna forma amb aquest ofici.

4. La família havia confessat en algunes ocasions la naturalesa de «generosos», cosa que coneixien els veïns, tot i que els identifiquen com uns vassalls més en els costums i oficis realitzats. La declaració dels amics de la família Andrada de Xàbia i Dénia avala aquest origen, mentre que el testimoni dels veïns gaters a petició dels senyors confirma la vida que portaven de llauradors. Aquest fet, dos anys anterior al sermó, podria haver influït en la rivalitat de Rafel Andrada amb els veïns de Gata.

5. El 1654 Rafel Andrada ja no devia viure a Gata. Les declaracions de 1652 no l'esmenten, al contrari que als seus germans, germanastres i cosins. Rafel no hi deixa rastre: no és present al capbreu de 1685, tampoc en llistes d'habitants datades entre l'arribada de la família a Gata i la seua mort. Sí que consta en 1705 una propietat dels seus hereus a Dénia.

6. Descarte definitivament les hipòtesis de la possible autoria del pare Mulet; també l'atribució que fa Abel Soler a un autor de la Vall d'Albaida que fa burla del parlar dels gaters i en particular d'un Andrada cent anys posterior.

BIBLIOGRAFIA

- BELLVESER (1989): Ricard Bellveser, *El «pare» Mulet (1624-1675). Un enigma desvelado: edición crítica de sus «Comedias bribonas»*, València: Edicions Alfons el Magnànim.
- BELTRAN (2011): Vicent Beltran, *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta. L'empremta mallorquina*, Ondara-Pedreguer: Mancomunitat Cultural de la Marina Alta - Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- CASANOVA (1992): Emili Casanova, «Sermó de la invenció de la Creu, predicat per mossén Rafel Andrada en 1654: edició i estudi», dins: *Actes del III Congrés de l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta*, Dénia-Alacant: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, ps. 421-425.
- CHABÀS (1886): Roc Chabàs, «Miscelánea», *El Archivo, Revista literaria semanal*, núm. 13 (29-7-1886), p. 102.
- CODINA (1991): Juan Bautista Codina, «Gata de Gorgos en 1897», dins: *Gata, festes majors 91*, p. 30.
- ESTEVE (2005): Pere Esteve i Puig, *Escrits valencians*, València: Edicions Alfons el Magnànim.
- FUSTER (1994): Joan Fuster, «Heretgies, revoltes i sermons. Tres assaigs d'història cultural», dins: *Obres Completes VII*, Barcelona: Edicions 62, ps. 7-229.
- GINER (2014): Joan Giner, «Els pobladors gaters del segle XVII: dels últims moriscs als repobladors mallorquins», dins: *Mudèjars, moriscs i cristians a la Marina i la Safor. 400 anys de l'expulsió*, 2, Pedreguer-Alacant: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut de Cultura Juan Gil-Albert, ps. 393-433.
- (2018): «Alguns mallorquinismes a la parla de la Safor», dins: *Estudis Romànics*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- IVARS (1995): Joan Ivars, *Els noms de lloc i de persona de Dénia, Dénia-Alacant*: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut de Cultura «Juan Gil-Albert» - Ajuntament de Dénia.
- LO RAT PENAT (1876): «Sermó de la Invenció de la creu», dins: *Lo Rat-Penat, calendari llemosí, corresponent al any 1877*, València: Estampa de Joseph M. Blesa, ps. 92-95. En línia a: <http://bivaldi.gva.es/es/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=1014147>
- MARQUÉS (1950): Manuel Marqués Segarra, «Un sermón satírico del siglo XVII», dins: *Almanaque de Las Provincias*, 70, ps. 93-96.
- MARTINES (2012): Josep Martines, *El valencià del segle XIX: el lèxic. L'aportació del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MONJO (2010): Eugeni-Adolf Monjo, *Entre llops*, Pedreguer: Gràfiques Grimalt.
- PITARCH (2001): Vicent Pitarch, *Llengua i església durant el Barroc valencià*, València-Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PRATS *et al.* (1999): Antoni Prats, Tomàs Llopis i Carles Mulet, «La literatura del Renacimiento hasta la Renaixença», dins: Moreno Sáez, Francisco (coord.), *Historia de la Marina Alta*, 2, València-Alacant-Pedreguer: Editorial Prensa Valenciana SA - Editorial Prensa Alicantina SA - Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- ROCA (2011): Rafael Roca, *La Renaixença valenciana i el redescobrimient del país. El Centre Excursionista de lo Rat Penat (1880-1911)*, Paiporta: Editorial Denes.
- SOLER (2007): Abel Soler, «Història. De la prehistòria a la societat global» i «Apèndix documental», dins: Soler, Abel; Jordà, Rafa i Yago, Ramon, *Gata de Gorgos, geografia, història, patrimoni*, Gata: Ajuntament de Gata de Gorgos, ps. 45-171 i 259-274.
- VALSALOBRE & ROSSICH (2008): Pep Valsalobre i Albert Rossich, *Literatura i cultura catalanes (segles XVII i XVIII)*, Barcelona: Editorial UOC.